

مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی با تأکید بر سیاست‌های

متولیان فرهنگ و هنر جامعه کنونی ایران

چکیده

اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین عناصر مهم نظم اجتماعی محسوب می‌شود لذا اگر در تعاملات اجتماعی میان اعضای یک جامعه بی‌اعتمادی حاکم و یا سطح اعتماد اندک باشد روابط پایدار میان اعضای جامعه کمتر برقرار می‌شود. باوجود آنکه دولت‌ها نقش اساسی در تقویت یا تضعیف یا اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی دارند، جستجوهای متعدد حاکی از آن است که این حوزه مورد کنکاش جدی اندیشمندان داخلی قرار نگرفته است. به همین دلیل این پژوهش به دنبال این پاسخگویی به این سؤال است که مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی را با تأکید بر سیاست‌های فرهنگ و هنر در برهه زمانی ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۷ (دولت روحانی) بررسی کند. این پژوهش با استفاده از روش پیمایش و ابزار فراتحلیل انجام گرفته است؛ ابزار فراتحلیل مهم‌ترین ابزار برای خلاصه‌سازی تحقیقات گذشته است، خصوصاً هنگامی که حجم نمونه در یک مطالعه، آن قدر کم باشد که نتوان به نتیجه‌گیری مطمئنی رسید. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که عملکرد دولت و سیاست‌های فرهنگی و هنری آن‌ها موجب شده است که سرمایه اجتماعی در سه سطح خرد، میانی و کلان کاهش داشته است.

اهداف پژوهش:

۱. تبیین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی در جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی دولت روحانی).

۲. بررسی سیاست‌های فرهنگی و هنری بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی.

سؤالات پژوهش:

۱. کدام مؤلفه‌ها بر ایجاد اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی در جمهوری اسلامی تأثیرگذار بوده است؟

۲. سیاست‌های فرهنگی و هنری در جمهوری اسلامی چه نقشی بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی داشته است؟

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، اعتماد عمومی، جمهوری اسلامی ایران، دولت روحانی، سیاست‌های فرهنگی و هنری.

مقدمه

اهمیت سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی برای یک نظام اجتماعی را می‌توان به پاروزنان یک کشتی یا قایق بزرگ تشبیه و تشریح کرد. اگر پاروزنان همه درک کرده باشند که تنها راه نجات آن‌ها حفظ کشتی از غرق شدن و کوشش در جهت رسیدن به هدف باشد، ناخدا نیز باتدبیر و هدایت عاقلانه، آنها را به پارو زدن هماهنگ و هم‌زمان در یک مسیر وادارد، در آن صورت کشتی می‌تواند به هدف برسد؛ اما اگر هرکسی برای خود و ناهماهنگ با بقیه پارو بزند، نیروها هدررفته و احتمالاً کشتی به دور خود می‌چرخد و در هنگام طوفان غرق می‌شود. مهم‌ترین مؤلفه برای تقویت سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی را می‌توان حکمرانی خوب دانست؛ مانند برخی دیگر از مفاهیم، حکمرانی خوب را می‌توان بر اساس ویژگی‌های آن و یا بر اساس فرآیند تعریف کرد. به عبارت دیگر در تعریف بر اساس ویژگی‌ها، وضعیت حکمرانی خوب تعریف می‌شود. حکمرانی خوب عبارت است از: حاکمیت با ویژگی‌هایی همچون مشارکت‌جویی، شفافیت، پاسخگویی، اثربخشی، رعایت برابری، ارتقای حاکمیت قانون و تعیین اولویت‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بر مبنای اجماع وسیع‌تر که در آن ندای ضعیف‌ترین و آسیب‌پذیرترین افراد در اتخاذ تصمیمات و تخصیص منابع شنیده شود. دولت روحانی در شرایطی دشوار تصدی قدرت اجرایی کشور را در سال ۱۳۹۲ عهده‌دار شد؛ که در سطح منطقه و جهان، برآورده کردن خواسته‌های مردم را سخت‌تر ساخته بود. دولت آقای روحانی با حمایت حمایت اثرگذار همه جریان‌ها و نیروهای تحول‌خواه در کشور، تصدی خود را آغاز کرد. سرمایه عظیم اصلاح‌طلبان پشت سر دولت آقای روحانی قرار گرفت. به دلیل استفاده نکردن از ظرفیت عظیم اجتماعی- سیاسی مردم ایران، به‌ویژه آنان که رأی به آقای روحانی را رأی به تغییر، بهبود، پیشرفت و توسعه می‌دانستند، شرایط سخت‌تر هم شد. انتظار می‌رفت دولت روحانی خود را از حلقه‌ها و جریان‌های بسته پیشین رها کرده و زمینه را برای مشارکت گسترده هواداران دگرگونی در نهادهای اجرایی فراهم سازد. ولی دولت نتوانست از دایره‌های بسته خارج شود و با کنار گذاشتن مدیران مادام‌العمر راه را برای جوانان و نیروهای خلاق و تازه‌نفس در عرصه اقتصاد و سیاست بگشاید. این دولت نتوانست از نیروی انسانی عظیم در جامعه به‌درستی بهره‌برداری کند. در این زمینه به استفاده نکردن از نهادهای علمی و پژوهشی در حوزه‌های مختلف می‌توان اشاره کرد. حال این سؤال مطرح می‌شود که مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی در دولت روحانی چیست؟ لذا پژوهش حاضر در صدد واکاوی این مسئله است.

درخصوص این موضوع تاکنون اثر مستقلی به رشته تحریر درنیامده است. طاهری آکردی، محسن (۱۳۹۳)، در پایان‌نامه خود با عنوان «نقش دولت الکترونیک در تحقق حکمرانی خوب در ایران» معتقد است که بشر همواره به دنبال به‌کار بردن بهترین روش برای برقراری ارتباط با دیگران بوده است. بر این اساس حکومت‌های مردمی نیز همواره به دنبال یافتن راهی بوده‌اند تا با برقراری تعاملی مناسب با شهروندان خود، ثبات و پایداری را برای خود به ارمغان بیاورند. سه‌گانه، مهرداد (۱۳۹۴)، ارزیابی وضعیت حکمرانی خوب در نظام اداری ایران از منظر خبرگان،

معتقد است که از آنجایی که مهم‌ترین عامل توسعه هر کشوری، نظام اداری آن کشور است و خبرگان این حوزه، دارای برداشت‌های تخصصی در خصوص نحوه عملکرد آن هستند، این پژوهش با استفاده از مدل مطرح‌شده در بانک جهانی، به بررسی وضعیت شاخص‌های حکمرانی خوب در نظام اداری ایران از منظر خبرگان می‌پردازد. او برای دستیابی به نظرات خبرگان نظام اداری، از روش نمونه‌گیری غیراحتمالی گلوله برفی استفاده شد که از این طریق، دیدگاه ۷۰ نفر از خبرگان با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته جمع‌آوری شد. نتایج حاصل از پردازش داده‌های او نشان می‌دهد که مدل به کار گرفته‌شده، مدل نظری قوی برای ارزیابی وضعیت حکمرانی از طریق شاخص‌های موردبررسی بوده است. نتایج تحقیق او حاکی از آن است که تفاوت سنی و میزان تحصیلات خبرگان مورد مطالعه، در دیدگاه آنان نسبت به حکمرانی خوب و شاخص‌های آن در نظام اداری ایران اثری نداشته ولی بین میانگین نظرات طبقه کارشناسان ارشد با طبقات مدیران پایه و مدیران ارشد در خصوص شاخص ثبات سیاسی و نبود تروریسم اختلاف نظر وجود دارد. علی‌لو، سهیلا (۱۳۹۵) در پایان‌نامه خود با عنوان «الزامات تحقق ایده حکمرانی مطلوب در نظام تقنینی ایران در پرتو نظام نظارت و تعادل»، معتقد است که مفهوم حکمرانی مطلوب یکی از مفاهیمی است که در چند دهه اخیر بسیار مورد توجه قرار گرفته است و در این باره تحقیقات و مطالعات زیادی انجام گرفته است. از نظر او این مفهوم در قالب چند شاخص معرفی شده است و به نحو اجمالی به معنای ایجاد یک حکومت مبتنی بر قانون و دارای امنیت و ایجادکننده اعتماد در میان اعضای یک جامعه می‌باشد. از جمله این شاخص‌ها می‌توان به حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت و پاسخگویی، انعطاف‌پذیری و مشارکت‌جویی اشاره کرد. شکوه‌فر، بنیامین (۱۳۹۷)، نقش بودجه‌ریزی عملیاتی در ارتقاء حکمرانی خوب (مورد پژوهی ایالات متحده آمریکا و ایران)، بر آن است که دو مفهوم بودجه‌ریزی و حکمرانی در بستری تاریخی شکل گرفته و ارتباط متقابلی با یکدیگر یافته و به جایگاه امروزی خود دست‌یافته‌اند. گذار از مراحل مختلف این مسیر تاریخی برای جوامع مختلف با فراز نشیب‌های گوناگونی همراه بوده است. در این مسیر، حکمرانی در برخی جوامع به جایگاه امروزی خود یعنی حکمرانی خوب و بودجه‌ریزی به مرحله بودجه‌ریزی بر مبنای عملکرد رسیده است.

نتیجه‌گیری

اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین عناصر مهم نظم اجتماعی محسوب می‌شود لذا اگر در تعاملات اجتماعی میان اعضای یک جامعه بی‌اعتمادی حاکم و یا سطح اعتماد اندک باشد روابط پایدار میان اعضای جامعه کمتر برقرار می‌گردد. در این میان اعتماد به دولت، به‌طور خاص برای توسعه سیاسی و در کل برای توسعه همه‌جانبه و پایدار از اهمیتی ویژه برخوردار است و مخدوش شدن آن می‌تواند بر نظام اداری و در مقیاس وسیع‌تر بر نظام سیاسی کشور زیان و هزینه‌های بسیار سنگینی را وارد آورد. کاهش اعتماد عمومی و فرسایش سرمایه اجتماعی شهروندان به دولت و نهادهای سیاسی از بحران‌های جهان امروز است؛ بنابراین پژوهش در این عرصه برای دولت‌مردان و سیاستمداران قابل‌استفاده و آموزنده خواهد بود. باوجود اهمیت مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی در جمهوری اسلامی ایران تاکنون پژوهشی در این حوزه صورت نگرفته است و پژوهش ما

نخستین پژوهشی است که در صدد است تا مؤلفه‌های تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی در دولت روحانی را بررسی کند. جهت نیل به این مهم، از ابزار فرار تحلیل به دلیل سابقه مفهوم سرمایه اجتماعی و جدید بودن این مفهوم در ایران و نیز کمبود سابقه پیمایش‌های ملی استفاده کرده‌ایم. چنانچه رصدها نشان می‌دهد و در پیمایش بالا نیز به وضوح ذکر آن رفت، سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی در برهه ۹۳ تا ۹۷ در سه سطح خرد، میانی و کلان بشدت کاهش یافته است؛ اما آیا این امر به خودی خود و به صورت طبیعی رخ داده است؟ به نظر می‌رسد که کاسته شدن از میزان اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی وابسته به نحوه مدیریت اجرایی کشور یا دولت است. به عبارتی دیگر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی متغییر وابسته‌ای است که به نحوه حکمرانی دولت روحانی به عنوان متغییر مستقل متکی است و در صورتی که متغییر مستقل را کاهش یا افزایش دهیم، متغییر وابسته ما نیز تغییر می‌کند.

نخستین عنصر اساسی حکمرانی خوب که بر سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی در این برهه تأثیرگذار بوده است، افزایش کارآمدی است. به عبارت دیگر دولت روحانی نتوانسته است گسست بین خواسته‌های به حق مردم و خدمات دولتی را کاهش داده و مردم آن را دولتی «خدمتگزار» بیابند. هر چقدر دولت روحانی از انجام مسئولیت‌های خود در قبال مردم و تأمین نیازمندی‌های آنان ناتوان تر شده است، ائتلاف سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی بیشتر شده است. عنصر دیگر در حکمرانی خوب کاهش فساد است. نفوذ فساد در انواع مختلف اداری، اقتصادی، فرهنگی و ... به درون ساخت رسمی دولت، به کاهش سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی منجر شده است. مهم‌ترین مصداق این امر که موجب کاهش اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی شد را می‌توان رسوایی فیش‌های حقوقی در سال ۱۳۹۵ دانست. شفافیت، از جمله موضوعات اساسی در مباحث کلان حکومت‌های مردم‌سالار و اصلاح اداره عمومی است که در جهت تقویت رابطه حکومت با شهروندان، به مثابه یک حرکت اساسی در بهبود سیاست‌گذاری قلمداد می‌شود؛ چنان‌که امروزه به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی حکمرانی خوب محسوب می‌گردد. مردم چنانچه در جریان تصمیم‌گیری‌ها قرار گیرند، متوجه درستی و نادرستی آنها خواهند شد و نتیجه این امر، امنیت خاطری است که ملت نسبت به حکومت پیدا می‌کنند و در جهت استمرار و تقویت آن گام برخواهند داشت. سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی متغییر وابسته‌ای هستند که یکی از متغییرهای مستقل آن، عامل تأثیر گذار، شفافیت است. همین تعارض بین حرف و عمل موجب شده است که به زعم بسیاری بررسی عملکرد شش‌ساله دولت روحانی نشان می‌دهد که این دولت بیشتر از آنچه به شفافیت علاقه داشته باشد، به محرمانه بودن علاقه دارد. بدون شک جوان‌گرایی یکی از ارکان کارآمدی حکومت است که سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی را ارتقا می‌دهد، اما این امر شمشیر دو لبه نیز هست و می‌تواند از طریق خویشاوندسالاری سرمایه اجتماعی را تضعیف کند. چنانچه این امر در دولت روحانی نمایان شد.

منابع:

- افشار نادری، افسر. (۱۳۸۷). «نقش زنان در ارتقای سرمایه اجتماعی»، فصلنامه فرهنگی - دفاعی زنان و خانواده سال سوم، شماره ۱۲.
- غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۷). «سرمایه اجتماعی و پیشگیری از جرم»، در مجموعه مقالات نخستین همایش پیشگیری از جرم، تهران، دفتر تحقیقات کاربردی پلیس: ۲۶۳-۲۸۹.
- الماسی، حسن؛ حسینی، لیلا سادات. (۱۳۹۸). «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رضایت شغلی کارکنان سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری»، پژوهش گردشگری، ۱ (۱).
- اوفه، کلاوس. (۱۳۸۴). چگونه می‌توان به شهروندان اعتماد داشت، در تاج‌بخش، کیان. سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاک‌باز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- پاتنام، رابرت. (۱۳۸۰). دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: نشر سلام.
- تاج‌بخش، کیان. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاک‌باز، حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- دیویس، کیت؛ استورم، جاننیو. (۱۳۷۰). رفتار سازمانی، ترجمه دکتر محمدعلی طوسی، تهران: مرکز مدیریت دولتی.
- زاهدی، شمس‌السادات؛ ابراهیم‌پور، حبیب. (۱۳۹۱). حکمرانی مبتنی بر پایداری (با تأکید بر حفاظت محیطی)، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- شفیع آبادی، عبدالله. (۱۳۷۵). راهنمایی و مشاوره شغلی و حرفه‌ای، تهران: انتشارات رشد.
- صالحی امیری، سید رضا؛ گاوسی، اسماعیل. (۱۳۸۷). سرمایه اجتماعی، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، تحقیقات استراتژیک، پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۸۵). پایان نظم (بررسی سرمایه اجتماعی و حفظ آن)، ترجمه: غلام عباس توسلی، تهران: جامعه ایرانیان.
- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷). بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- کاستلز، مانوئل. (۱۳۸۰). عصر اطلاعات، اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ترجمه احمد عقیلیان و افشین خاک‌باز، تهران: انتشارات طرح نو.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۰). پیامدهای مدرنیته، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ دوم، تهران: نشر مرکز.
- لرنی، منوچهر. (۱۳۸۳). آسیب‌شناسی امنیت، تهران: انتشارات رامین.

مرکز ملی رصد اجتماعی. (۱۳۹۷). سنجش سرمایه اجتماعی کشور.

وکیل حیدری ساربان؛ صادق‌لو، طاهره و سجاسی قیداری، حمدالله. (۱۳۹۳). «تبیین نقش سرمایه اجتماعی در ارتقای رضایتمندی شغلی کشاورزان روستایی؛ مطالعه موردی: روستایان شهرستان مشگین شهر»، برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۲۱.

for the the form of capital in j Richardsou(ed); Handbook of theory and research.Bourdieu, p. (۱۹۸۶) sociology of Education New York, Green wood.

Frank, K. Topper, A. & Zhao, Y. (۲۰۰۱). Diffusion of innovations, social capital and sense of community. Paper presented at the annual meeting of American Educational Research Association, .Seattle, WA

Kaufman, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (۲۰۱۰). The Worldwide Governance Indicator: .Development Research Group Methodology and Analytical Issues. World Bank, The World Bank

Leftwich, A. (۱۹۹۳). Governance, democracy and development in the Third World. Third World Quarterly ۱۴(۳): ۶۰۵-۶۲۴.

Narayan, D. & Cassidy, M. F. (۲۰۰۱). A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. Current Sociology, ۴۹(۲), ۵۹-۱۰۲.

.Portes, A. Landolt, P. (۱۹۹۶). The Downside of Social Capital, The American Prospect, May ۱

Putnam, RD. (۲۰۰۱). Social Capital: Measurement and Consequences. Isuma: Canadian Journal of Policy Research [Internet].; ۴۱-۵۱.

Work: Civic Traditions in Making Democracy. Putnam, R.D, Leonardi, R, Nanetti, R.Y. (۱۹۹۳) Princeton, NJ. Modern Italy; Princeton University Press,

“Social Capital and Homicide.” Social .(۲۰۰۱) .Steven F. Messner, and Eric B & .Rosenfeld, R Forces ۸۰:۲۸۳-۳۰۹.